

MONUMENTORUM CUSTOS 2025/1

ČASOPIS PRO PAMÁTKY
SEVEROZÁPADNÍCH ČECH

PATREM IMMENSÆ
MAIESTATIS.

Studie

Alena Sellnerová – Marta Pavlíková – Jiří Bureš

Meziválečná bytová krize a pokusy o její řešení na příkladu komunální výstavby města Děčína 3

Vít Honys

Malířská výzdoba interiéru kaple Nejsvětější Trojice v Chlumci 18

Zprávy

Kamila Budilová Mlejnková – Tereza Peerová

Památková edukace jako cesta k pochopení dějin a kulturního dědictví:

příklad z Ústí nad Labem a Krupky 34

Veronika Chalupová

Výroční zpráva 42

Rozhovor

Věra Brožová – Petra Chourová

Vzpomínka na Ingrid Augstenovou 49

Malířská výzdoba interiéru kaple Nejsvětější Trojice v Chlumu

Vít Honys

Summary

Painted decoration of the interior of the Holy Trinity Chapel in Chlumec

This study examines the previously neglected painted decoration of the interior of the Chapel of the Holy Trinity on Horka Hill in Chlumec near Ústí nad Labem, whose architectural design was recently attributed to J. B. Mathey. No direct archival sources have been preserved concerning the construction of the chapel, including its decoration, which was initiated by Jan František Krakovský of Kolovrat and his wife Marie Eleonora and completed in 1691. Therefore, the recent discovery of the signature of painter Jan Jakub Stevens of Steinfels on the painted group of prophets on the eastern wall, made through photographic documentation, is significant. The painted decoration, executed mainly in fresco technique, covers the walls and vault with an illusory architectural structure with figural scenes in cartouches and illustrates the verses of the Te Deum hymn written on the frieze and illusory jambs. but the inscription component also contains, in addition to commemorative inscriptions, the final verse of the hymn Pange Lingua and the beginning of the prayer Glory be to the Father.

The paintings were completely repainted in 1899–1901 during the restoration of the chapel, but the original paintings were the as yet unknown work of the above-mentioned painter of Baroque iconological cycles, and were the only ones to cover not only the vaults but also the interior walls. The arrangement of verses and scenes from the Te Deum hymn, based on the principle of predominantly horizontal symbolic triangles at different heights, is also unique in Central Europe at that time, emphasizing the Trinitarian symbolism of the chapel's patronage, whose historical value is significantly increased by the aforementioned discovery and related facts. The aforementioned repainting will also require a careful approach in the context of the anticipated restoration in the future.

Keywords: Mural painting, Jan Jakub Stevens of Steinfels, Holy Trinity, Chlumec, Te Deum

ORCID: 0000-0002-8822-9736

PhDr. Vít Honys, Ph.D.

honys.vit@npu.cz

Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Ústí nad Labem

Obr 1. Chlumec, kaple Nejsvětější Trojice, východní stěna, detail seskupení proroků s autorskou signaturou.

Foto: Vít Honys 2024

Vnějškově trojboká, ale v interiéru šestiboká architektura barokní kaple Nejsvětější Trojice na vrchu Horka nad městečkem Chlumec u Ústí nad Labem patří k dominantám okolní, částečně povrchovou těžbou poznamenané krajiny¹ a současně krajinné památkové zóny Území bojiště u Přestanova, Chlumce a Varvažova.² Přesto až do sklonku minulého století vedle základních popisných charakteristik nebyla předmětem širšího odborného zájmu.³ Badatelskou pozornost vzbudila poté, co byla v roce 2006 Martinem Pavlíčkem stylově připsána osobnosti Jeana Baptisty Matheye a tuto atribuci posléze nepřímou podpořila i další zjištění učiněná v rámci digitálního zaměření objektu prokazující vysoce kvalitní provedení stavby.⁴ Je rovněž považována za nejstarší dochovanou sakrální architekturu v Čechách na symbolicky trojbokém půdorysu ztělesňujícím tajemství Nejsvětější Trojice.⁵ Trojiční symbolika se na chlumecké kapli projevuje nejen v architektuře: trojice rizalitů se vstupními otvory, nikami, okny a frontony, trojice nárožních věžiček s trojbokými obelisky nad válcovými větracími a průlezovými otvory v interiérově okosených nárožích, původně se zvornem v každé z nich, třístranná vrcholová korouhvička, ale i ve skladbě podlahy z trojbokých dlaždic a detailech malířské výzdoby. Stavebníkem kaple, jak dosvědčují nápisy v interiéru, byl tehdejší držitel chlumeckého panství

Jan František hrabě Krakovský z Kolovrat (1647–1723), císařský komoří, skutečný tajný rada a přísedící zemského soudu a jeho manželka Klaudivie Eleonora Anguissola (1654–1691), dvorní dáma císařovny Eleonory Magdaleny rozené Falcko-Neuburské.⁶ Jan František Krakovský nechal také následně v letech 1693–1694 do dnešní podoby přestavět nejvýchodnější ze sedmi symbolických kaplí ambitu poutního kostela Panny Marie v Bohosudově nazývanou Kolovratská či Chlumecká.⁷ Realizací obou akcí podnítila skutečnost, že v roce 1680 byl Chlumec ochráněn před morovou epidemií, přičemž ke stavbě kaple Nejsvětější Trojice zřídil Jan František Krakovský se svolením litoměřického biskupa Jaroslava Ignáce ze Šternberka roku 1685 nadaci s vlastním příspěvkem 150 zlatých.⁸ Nelze rovněž vyloučit, že v tehdejší krajině existovala mezi vyvýšenou kaplí Nejsvětější Trojice nad Chlumcem a cca 6 km vzdušnou čarou vzdáleným areálem kostela Panny Marie Bolestné v Bohosudově včetně završující věžičky Kolovratské kaple na východní straně jeho ambitů pohledová vazba.⁹ Kaple, k níž od roku 1752 vedla i křížová cesta se čtrnácti zastaveními, zachovalými v částečně pozměněné podobě dodnes, změnila v průběhu třicátých let 19. století své poslání, neboť pod ní nechal zřídit nový majitel panství Josef Klemens z rodu Westphalen-Fürstenberg rodinnou hrobku, vysvěcenou 21. února 1838.¹⁰

¹ Studie vznikla v rámci programu na podporu aplikovaného výzkumu v oblasti národní a kulturní identity MK ČR NAKI III “Finis Confessionis”, BAROKO VÝCHODNÍHO KRUŠNOHOŘÍ. SAKRÁLNÍ STAVBY A UMĚLECKÁ VÝZDOBA ARCHITEKTURY A KRAJINY 2023–2027, identifikační kód projektu: DH23P03OVV028.

² Území bojiště u Přestanova, Chlumce a Varvažova – krajinná památková zóna. Online. Dostupné z: <https://www.pamatkovy-katalog.cz/uzemi-bojiste-u-prestanova-chlumce-a-varvazova-krajinna-pamatkova-zona-7663978>. [cit. 2025–06–30].

³ Emanuel POCHE a kol., *Umělecké památky Čech 1*, Praha 1977, s. 505; Jiří SOUČEK, *Obrazová rukověť obcí a církevních staveb v okrese Ústí nad Labem*, Ústí nad Labem 1999, s. 99.

⁴ Martin PAVLÍČEK, *Neznámé dílo Jeana Baptisty Matheye*, Zprávy památkové péče LXVI, 2006, s. 505; Jan HORÁK, *Prostorový model kaple Nejsvětější Trojice v Chlumci, příklad využití digitálních měřických dokumentačních a zobrazovacích technik*, in: Monumentorum Custos. Časopis pro památky severozápadních Čech 2012, s. 81–90. Zmíněná autorská atribuce se opírá rovněž o zjištění archivního průzkumu Pavla Zahradníka, podle nějž v roce 1683, tedy v době, kdy J. B. Mathey prováděl pro Dietrichštejny stavební zaměření zámku v Libochovicích, zastupoval stavebníka po dobu jeho nepřítomnosti tamtéž právě hrabě Jan František Krakovský z Kolovrat a mohlo tam dojít k jejich vzájemnému kontaktu. K tomu blíže Pavel ZAHRADNÍK, *Archivní nálezy k dílu Jana Křtitele Matheye*, Umění XLV, 1997, s. 553.

⁵ K tomu více: Vít HONYS – Jan KVAPIL, *K ikonografii interiérové výzdoby poutního kostela Nejsvětější Trojice na Gottesbergu u Verneřic*, in: Monumentorum Custos 2015, s. 5–14. Další podobné stavby, nepočítáme-li kapli sv. Anny v Kraselově na Strakonicku z r. 1682, později přístavbami výrazně pozměněnou, u nás vznikly o několik let později; kostel v Andělské Hoře na Karlovarsku v letech 1696–1702, kaple Nejsvětější Trojice u Ostružna před rokem 1713. Blíže: Petr MACEK, *Santiniho symbolické půdorysy*, in: Jakub Bachtík (ed.), Richard Biegel, Petr Kroupa, Petr Macek, Jan Blažej Santini a svět jeho architektury, Praha 2024, s. 298–299; Lucie RYCHNOVÁ, *Šlikovská barokní krajina*, Zprávy památkové péče 77, 2017/1–2, s. 18–25 (zejm. s. 2 – zde vyslovena hypotéza, že půdorysná koncepce kaple mohla být inspirována kaplí chlumeckou vzhledem k tomu, že druhou manželkou stavebníka Františka Josefa Šlika byla dcera výše zmíněného stavebníka chlumecké kaple, jehož prostřednictvím tedy mohl kapli František Josef Šlik znát a její koncept zprostředkovat svému dvornímu staviteli F. Spannbruckerovi).

⁶ Přímé archivní prameny ke stavbě kaple nejsou dochovány, vyjma údaje o zřízení nadace pro její stavbu (viz dále v textu).

⁷ Mojmír HORYNA – Jaroslav MACEK – Petr MACEK – Pavel PREISS, *Oktavián Broggio 1670–1742*, katalog výstavy, Litoměřice 1992, s. 46; Michael HOFFMANN, *Mariaschein – Bohosudov. Ein Wallfahrtsort im Dornröschenschlaf*, Brno 2005, s. 73.

⁸ Archiv města (dále jen AM) Ústí nad Labem, Archiv obce (dále jen AO) Chlumec, inv. č. 13, s. 79–80. Za informaci děkuji PhDr. Václavu Zemanovi, Ph.D., zpracovateli archivní rešerše.

⁹ Dnes tento potenciální průhled znemožňují vedle vzrostlých stromů pásma větrolamů i novodobá, vesměs panelová výstavba (v době stavby kaple na ještě hluboko do 19. století nezalesněném návrší byl bohosudovský poutní areál s jezuitskou rezidencí v krajině relativně osamocený).

¹⁰ AM Ústí nad Labem, AO Chlumec, inv. č. 13, s. 85–86.

V období stavby dnešního chlumeckého kostela v roce 1947 až do listopadu kaple sloužila přechodně jako náhradní bohoslužebný prostor, rozsáhlejší obnovou pak prošla z iniciativy hraběte Bedřicha z Westphalenu v letech 1899–1901.¹ I později dle pamětníků se k ní konávala procesí na svátek Božího Těla.²

Relativně upozaděn byl však zatím zájem o interiérovou malířskou výzdobu kaple, nepochybně s ohledem na zjevné přemalby provedené dle obsahové výpovědi dochovaných nápisů v interiérových špaletách v letech 1899–1901 akad. malířem Gottfriedem Roubalíkem z Prahy, ústeckým malířem Julianem Roeseckem a Eduardem Roubalíkem, písmomalířem z Prahy. Přispěly k tomu jistě i velmi špatné světelné podmínky interiéru komplikující detailní studium již minimálně od osmdesátých let 19. století klimatickými vlivy poškozených maleb.³ V roce 2024 se při dokumentaci výzdoby podařilo pisateli této studie objevit na malovaném figurálním výjevu východní stěny s vyobrazením proroků autorskou signaturu autora původních maleb Jana Jakuba Stevense ze Steinfelsu z Prahy.⁴ Tento objev současně potvrzuje význam detailní fotodokumentace, která k němu ve spojení s jejími současnými technickými možnostmi zásadně napomohla, neboť byl učiněn až při prohlídce detailů fotografií. Při běžné vizuální prohlídce totiž zmíněná signatura nebyla s ohledem na světlou tonalitu a nedostatek světla vůbec patrná. Zmíněná fotodokumentace neproběhla bez komplikací, neboť k vyhotovení fotografií vzdálenějších detailů s ohledem na absenci zdroje elektrického proudu v kapli i okolí bylo nutno experimentovat s jinými možnostmi nasvícení. Výše uvedený objev i přes zmíněné přemalby však výrazně přispívá k navýšení významu nejen zmíněné malířské výzdoby kaple, ale i celého objektu z hlediska hodnot památkových a tato okolnost byla i důvodem ke vzniku této studie.

Popis malířské výzdoby interiéru kaple

Malířská výzdoba pokrývá všechny volné plochy interiéru včetně klenby, dveřních a okenních špalet, což dokládá její dominantní význam v kontextu s minimálním uplatněním mobiliáře i dnes zastoupeného pouze nevelkým dřevěným polychromovaným oltářem završeným sousoším Kalvárie, volně situovaným před severní stěnou kaple.⁵ S ohledem na vnitřní kontext malířské výzdoby se sledem psaných veršů hymnu *Te Deum* bude při popisu postupováno shora od lucerny a klenb po obvodu ve směru od severozápadu a následně popisem výzdoby stěn po obvodu ve stejném směru.

Jednotlivá pole šestidílné klenby spočívající na kompletním, v rozích zalamovaném iluzivním kladí, jehož architráv a zubořezem podpíraná římsa jsou pojednány v bělavém odstínu a vlys šedavým mramorováním, jsou oddělena světlými vertikálními pásy pokrytými malovaným opakujícím se páskovým dekorem ve zlatožlutém odstínu. Uprostřed styku klenebních polí se nachází kruhový prostup do lucerny se třemi obloukovitými výkroji v pravidelných odstupech po obvodu, jehož vnější obvod je lemovaný věncem ze zelených trojlístů. Počáteční incipit hymnu „TE / DEVM / LAVDAMVS“ je kapitálními písmeny upořádaný do symbolického trojúhelníku na klenbě lucerny na bílém podkladu (v jeho středu se nacházel dnes velmi fragmentárně dochovaný symbol Božího oka).⁶

Severozápadní pole klenby nese na vlysu kladí kapitálou psaný verš hymnu *Te Deum*: „TIBI CHERVBIM ET SERAPHIM / INCESABILI VOCE PROCLAMANT“ a v poli klenby malbu tento verš ilustrující. Ta znázorňuje na pozadí oblaků v šedookrových tónech v dolní, lokálně poškozené části několik andělů s palmovými ratolestmi, z nichž střední s vavřínovým věncem kolem hlavy pravou rukou se zelenou palmetou přidržuje i sféru. Za jeho hlavou se

¹ AM Ústí nad Labem, fond Farní úřad (dále jen FÚ) Chlumec, inv.č. 1, f. 32v, 63r. Obnova byla dokončena za Bedřichova syna Otakara z Westphalenu.

² Jiří MIKULEC a kolektiv, *Křížové cesty v Čechách a na Moravě*, Praha 2025, s. 145.

³ Toto bylo konstatováno v roce 1880 při oslavách mylně předpokládaného 200 výročí kaple spojujícího její postavení přímo s morovou epidemií roku 1680. AM Ústí nad Labem, FÚ Chlumec, inv. č. 1, f. 45r.

⁴ Dokumentace byla prováděna v rámci Programu aplikovaného výzkumu a vývoje národní a kulturní identity MK ČR NAKI III, viz pozn. č. 1. Souhrnně k osobnosti Jana Jakuba Stevense ze Steinfelsu nejnověji Martin MÁDL – Michaela ŠEFERISOVÁ LOUDOVÁ, *Malíři ve službách benediktinských klášterů a jejich představených*, in: Martin Mádl – Radka Heisslerová – Michaela Šeferisová Loudová – Štěpán Vácha a kol., *Benediktini I: Barokní nástěnná malba v českých zemích*, Praha 2016, s. 89–91.

⁵ Dle inventářů z doby kolem r. 1829 se v kapli nacházel oltář završený křížem (tedy zřejmě nevelký a koncipovaný obdobně, jako stávající), dvě lavice a kazatelna (nepochybně přenosná) – Archiv biskupství litoměřického, fond Archivy far I, Chlumec, kostelní inventáře b. d.

⁶ Jde o hymnus podložený melodií gregoriánského chorálu, vzniklý patrně koncem 4. století, za jehož autora byl v minulosti považován svatý Ambrož, sv. Augustin či sv. Nicetas z Remesiany (tato autorství však novodobá bádání nepotvrzují). Pro oslavný charakter bývá užít závěr slavnostních bohoslužeb, ale je také součástí denních modliteb církve. Od dob vrcholného baroka byl také námětem zhudebnění řady významných hudebních skladatelů. Z plného znění hymnu je ve výzdobě chlumecké kaple vynechána vedle dvou veršů první části: „*Pleni sunt coeli et terra maiestatis gloriae tuae*“ a „*Te per orbem terrarum sancta confite-tur Ecclesia*“ střední část, konkrétně verše: „*Tu rex gloriae Christe, Tu Patris sempiternus es Filius, Tu ad liberandum suscepturus hominem, non horruisti Virginis uterum, Tu devicto mortis aculeo, aperuisti credentibus regna caelorum, Tu ad dexteram Dei sedes in gloria Patris. Iudex crederis esse venturus. Te ergo quaesumus tuis famulis subveni, quos pretioso sanguine redemisti. Aeterna fac cum sanctis tuis in gloria numerari. Salvum fac populum tuum, Domine*“.

Obr 2. Chlumec, kaple Nejsvětější Trojice, klenební malby, severní část. Foto: Vít Honys 2024

vznáší anděl sahající do kalicha. Horní části dominuje několik velkých vznášejících se andělů, z nichž pravý pozvedá levou rukou loďku na kadidlo, a levý v bílém řaseném rouchu na něj poukazuje zelenavou palmovou ratolestí. Horní vznášející se anděl v dlouhém bílém řaseném rouchu přidržuje pravou rukou knihu s apokalyptickým beránkem se sedmi pečetěmi.

Severní pole klenby (nad oltářem) nese na vlysu kladí kapitálou psaný verš hymnu „SANCTVM QVOQVE / PARACLITVM SPIRITVM“. Vlastní výjev znázorňuje v ústřední části Pannu Marii s rozpřaženými rukama, vynášenou na šedobílém oblaku do nebes anděly a andílky. Panna Maria klečí na pravém kolenu, oděna je v červený šat ovinutý od hlavy a ramen spadajícím modravým pláštěm obtáčejícím levý bok a zahalujícím celou dolní část těla, povrch je řasen četnými skládanými záhyby. Obličej hledí k nebesům. Vlevo od Panny Marie andílek na oblaku pozvedá směrem dolů orientovanou větévku s růží. Scéna se odehrává na pozadí červenožlutě prozářené oblohy s obláčky s hlavičkami cherubínů a serafínů s křídélky stylizovanými do akantů. V ose výjevu se shora z nebes v paprscích snáší střemhlav holubice Ducha svatého držící v zobáčku korunu, kterou se chystá položit na hlavu Panně Marii. Čitelnost malby je narušena lokálními defekty.

Severovýchodní pole klenby nese na vlysu kladí kapitálou psaný verš hymnu „TIBI OMNES ANGELI“. Malovaný výjev znázorňuje v dolní části výjevu uprostřed několik zpívajících andělů v rouchách červené barvy s páskou se slovy SANCTVS, z nichž někteří přidržují bílé lilie – symbol čistoty. Nad nimi jeden z andělů pozdvihuje rukou triangl, jež rozeznívá tyčinkou. Vpravo sedící anděl v červeném rouchu hraje na violon, jehož krk rukou přidržuje, u nohou je patrný krk dalšího odloženého smyčcového nástroje. Pod ním přes iluzivní římsu spadá o iluzivní hranu rozevřený notopis. Nad zpívajícími anděly se horizontálně vznáší letící anděl přidržující levou rukou červenou stuhu, vpravo od něj nad andělem hrajícím na violon se nachází anděl hrající na bočně situovaný varhanní pozitiv, anděl nad ním troubí vertikálně na trompetu klarinu. Vlevo nad letícím andělem se nachází další seskupení andělů, krajní přidržuje planoucí srdce, vpravo od něj je patrná další hlava a vpravo o něco výše další, frontálně orientovaná polopostava anděla v okrovém rouchu pozdvihujícího v levé napřažené ruce planoucí srdce. Nejvýše jsou dva letící andělé, z nichž dominantní je frontálně situovaný anděl pravou rukou zespodu pozvedající hořící kruh, v němž je vložen trojúhelník se třemi červenými srdci spojenými symboli-

Obr 3. Chlumec, kaple Nejsvětější Trojice, klenební malby, detail severovýchodního pole. Foto: Vít Honys 2024

ky navzájem stopkami.¹ Levou rukou tento anděl s nakročenou pravou nohou, dynamicky zviřeným červeným rouchem a vzhůru pozvednutým obličejem zvedá trojlístek, další symbol Nejsvětější Trojice. Malba některými detaily přesahuje orámování klenebního pole do dělicích pásů.

Východní pole nese na šedavém vlysu kladí kapitálou psaný verš hymnu „PATREM IMMENSAE / MAIESTATIS“. Ústředním motivem verš ilustrující malby je pak na pozadí nebes na oblacích se vznášející polopostava Boha Otce v podobě vousatého starce v modrofialovém rouchu a zlatožlutém plášti s rozevlátým cípem nad hlavou, spirálovitě obtáčejícím spodní část těla, pod nímž jsou patrné tělesné objemy kolen a nohou. Níže vpravo je ztvárněna trojice andělů (dva zespodu a jeden svrchu) podpírající kruhovou vesmírnou sféru, na kterou z levé ruky Boha Otce proudí bělavé paprsky. Sféra modravých odstínů představuje v dolní a pravé tmavomodré části noční ob

¹ Tato forma trojiční symboliky je velmi neobvyklá a může hypoteticky představovat srdce Krista, Panny Marie a sv. Josefa. Blíže k problematice: Pavel PREISS, *Cor Iesu dulcissimum, miserere nobis. Několik poznámek k historii a ikonografii kultu Srdce Ježíšova*, in: *Srdce Ježíšovo. Teologie–symbol–dějiny. Sborník z konference konané na Vranově 30. ledna 2002*, eds. Kristina Kaiserová – Jiří Mikulec – Jaroslav Šebek, Ústí nad Labem 2005, s. 171–185. Určité variantní řešení tohoto motivu představoval nerealizovaný písemný návrh J. J. Stensene ze Steinfelsu pro malby patrně prázdných polí nad chórem konventního kostela v Broumově ve formě trojice andělů, z nichž každý držel v ruce srdce, doprovázejících výjev se sv. Hedvikou klečící pod křížem; blíže Milada VILÍMKOVÁ – Pavel PREISS, *Ve znamení břevna a růží*. Praha 1989, s. 192.

Obr 4. Chlumec, kaple Nejsvětější Trojice, klenební malby, východní část. Foto: Vít Honys 2024

Obr 5. Chlumec, kaple Nejsvětější Trojice, klenební malby, jihozápadní část. Foto: Vít Honys 2024

lohu s hvězdami, levá horní část je prozářena slunečním svitem. Uprostřed se nachází menší okrová sféra představující zemi. Diagonálně vesmírnou sféru obtáčí průzračný pás, v jehož středu se nachází bělavá přední část korpusu kozoroha. V sousedství jsou patrné další nezřetelné siluety, zřejmě další znamení zvířetníku. Pravá ruka Boha Otce je pozdvižena v žehnajícím gestu. Prostor po levé straně vyplňuje trojice nad sebou se vznášejících andělů ve světle modrofialových oděvech natočených zády (ze středního anděla je patrná pouze hlava z profilu); dolní přidržuje tmavočervenou stuhu, horní prstem pozdvižené levé ruky poukazuje směr k nebesům. V horní části se vznášejí na obláčkách na pozadí oblohy trojice cherubínských hlaviček. I tato malba několika detaily (stuha a křídlo levého dolního anděla, obláčky v horní části) přesahuje do okraje dělicího pásu klenebního pole.

Jižní pole nese na šedě mramorovaném vlysu kladí kapitálou psaný verš hymnu: „TIBI COELI / ET VNIVERSAE POTESTATES“. Malba ilustrující tento verš pak zachycuje v dolní a střední úrovni představitele světské moci v podobě vladařů-bojovníků, vesměs s křídly, snad jako výraz jejich souladu s vůlí sféry nebes na základě jejich převážně bojových zásluh při obraně křesťanské víry a jako náznak propojení křesťanské světské moci s nebeskou. Dole uprostřed rozkročmo sedí rytíř v plné plátové zbroji držící bělavý praporec, jeho levá noha spadá přes okraj malovaného výjevu dolů, vlevo od něj je zády natočená postava s an-

dělskými křídly ve světlém plášti, na jejíž pootočené hlavě spočívá koruna připomínající uherskou svatoštěpánskou korunu, vlevo vedle ní vyčnívá rakouská císařská koruna. Vpravo od rytíře kráčí skloněná postava sv. archanděla Michaela s napřaženým plamenným mečem v pravé a pozvednutým štítem v levé ruce, s rozevlátým světlým cípem pláště nad hlavou. Střední sféra zachycuje na oblacích sedící vladařské postavy s andělskými křídly. Zleva je to z poloprofilu postava v záhyby skládaném plášti s knížecí čapkou na hlavě, přidržující v levé ruce vladařské žezlo. Vedle je to dle výrazu natočeného obličeje komunikující postava v plné plátové zbroji a přilbě přidržující levou rukou fasces a pravou gestikulující, vpravo pak zády natočená letící postava rovněž s knížecí čapkou na hlavě. Zcela vpravo v zákrytu je patrná další okřídlená postava v modrozelené draperii s jednoduchou perlovou korunkou na hlavě. V horní části nad dvěma horizontálně se vznášejícími anděly ve světlefialových pláštích, z nichž pravý má na hlavě přilbici s bělavým chocholem a v pravé ruce meč se zvlněnou čepelí a levý s knížecí korunou na hlavě na ramenou hermelínový pláštík, stojí z poloprofilu nakročená postava velkého anděla. Ten je oděn v kyrsu se žlutozlatým lemem, zvířeném, početnými záhyby prokládaném modrém pláští obtáčejícím dolní část těla a opáncích, paži pravé ruky má pozdviženu. V levé ruce přidržuje geocentrický kruhový model vesmírné soustavy, v jehož středu je modravá zeměkoule s okolo plujícími bělavými oblaky a po jehož obvodovém

prstenci obíhají symboly jednotlivých planet (s personifikovaným sluncem). Pozdvižená pravá ruka přidržuje okraj modravé stuhy spadající z vrcholového obvodového věnce s trojlístky. I zde malba některými detaily přesahuje do dělicích pásů.¹

Jihozápadní pole nese na šedě mramorovaném vlýsu kapitálu psaný verš střední části hymnu *Te Deum*: „*VENERANDVM(T) TVVM(M) VERVM / ET UNICVM FILIVM*“. Vlastní malovaný výjev verš ilustrující představuje na oblacích nesených zespodu anděly sedícího polonahého Krista v červenavém plášti, jehož cíp se mu vznáší nad hlavou, a s vladařským žezlem v levé ruce. Po jeho pravici letící putti pozdvihují masivní kříž spočívající dolní částí vertikálního břevna na stehnech velkého anděla v modrošedém rouchu, jehož nohy přesahují iluzivní římsu pod dolním ohraničením výjevu. Nad ním putto pozdvihuje vzhůru titulus *INRI*.² Horní část výjevu odehrávajícího se na světlém pozadí v okrových tónech vyplňují seskupení andělčích hlaviček.

Malířská výzdoba stěn do úrovně pod obvodové kladí na výzdobu kleneb volně navazuje. Všechny šest stěn je v rozích vertikálně odděleno iluzivními červenavými pilastry vysokého řádu s na soklech spočívajícími zlatookrovými profilovanými patkami a ukončenými kompozitními hlavicemi. Základní rozvrh střídá obkročmo výzdobu stěn prolomených dveřními nikami a v horní úrovni obdélnými okny s výzdobou plných stěn se slepými nikami v dolní části. U stěn s dveřními nikami a okny vnější obvod dveřních špalet lemuje iluzivní chiaroscurové ostění ukončené kladím, nápisovým polem z boků vroubeným volutami a s římsou ukončenou po stranách volutovitě stáčenými úseky frontonu s aliančním korunovaným erbem fundátorů se dvěma od sebe mírně odkloněnými štíty v červeně tónované páskové kartuši. Heraldicky vpravo je erbovní štít Kolovratů s polcenou kolovratskou orlicí, vlevo erbovní

štíť rodu Anguissola.³ Obdobné iluzivní zalamované ostění na šedém podkladu s kapkami při dolních rozích sahající po iluzivní spodní okenní parapet rámuje o etáž výše malovaný ústřední výjev. Po stranách je vroubeno visícími festony ze zelených vavřínových listů obtáčených světlou stuhou a zakončenými ozdobným zlatavým prvkem. Na okenní parapet navazuje obdobné chiaroscurové lemování okenního otvoru s uchy v horních rozích. Jeho dovnitř rozvíravé špalety zdobí rastr kosočtverců, hnědočerveným a zlatým odstínem rozdělených do symbolických drobných trojúhelníků, prostoupený uprostřed po stranách medailonem s prostupujícími se trojúhelníky (do tvaru šesticípé hvězdy) a ve vrcholu prostupujícími se kruhy. Jde tedy o další formy jinak obvyklé trojiční symboliky.⁴ U stěn bez okenních otvorů jsou dolní niky rámovány iluzivním chiaroscurovým ostěním s uchy v horních rozích, jejichž vzhůru vystupující části vynášejí iluzivní římsu vysokého obdélného taktéž iluzivního deskového retabula ukončeného nízkým trojbokým frontonem s vloženou červenou kartuší sahající k iluzivní korunní římsě. Dolní části vyplňuje obdélná šedomodrá nápisová plocha, horní oválný figurální výjev v iluzivním rámu lemovaném v dolní části palmovými ratolestmi na způsob oltářního obrazu. Dominantní jsou zmíněné malované výjevy (u stěn prolomených okny pod nimi) ilustrující verše první třetiny a závěru hymnu *Te Deum*, které jsou pod a nad výjevy, a pamětní nápisy o obnově 1899–1901 na stěnách bez oken a ve špaletách nik.

U severozápadní stěny špalety niky bočních dveří pokrývají torza malovaného orámování s kruhovým medailonem uprostřed. V horním poli pravé špalety je vepsán kapitálou pamětní nápis o pořízení současného oltáře kaple Rosinou z Westphalen, rozenou Černínovou, a jejím synem Klementem.⁵ V obdélném nápisovém poli nad iluzivním ostěním niky je kapitálou vepsaný závěrečný verš hymnu *Te Deum*: „*IN TE DOMINE, SPERAVI / NON CONFV*

¹ Výjevy zejména severozápadního, severovýchodního a střed jižního pole (zde ve figurální partii horní části) jsou postiženy lokálním odpadnutím částí omítek s malbou vlivem zatékání.

² Velký kříž nesený anděly, andělek s nápisem *INRI* i postava Krista připomínají malbu *Cira Feriho* z roku 1670 v kupoli římského kostela *Sant' Agnese in Agone*, která byla reprodukována i graficky *Nicolasem Dorignym* roku 1690. Je tedy velmi pravděpodobné, že malíř mohl být zmíněnou malbou, či spíše zmíněnou grafikou inspirován: Za upozornění na tuto skutečnost (i na stěny i strop pokrývající malby *J. J. Steinfelse* v *Přehořovském*, resp. *Lobkovickém* paláci v Praze na *Malé Straně* – viz závěr studie) děkuji *PhDr. Martinu Mádlovi*, *PhD.*

³ Štít vpravo (*Kolowrat-Krakovský*): v modrém štítě vpravo hledící stříbrno-červeně polcená orlice se zlatým perizoniem zakončeným jetelovými lístky a se zlatými pařáty, na krku má navlečenou zlatou korunu. (pozn: horní stříbrná polovina orlice včetně zobáku je vybarvena černě, snad jde o nedopatření malíře či restaurátora.) Štít vlevo (*d'Anguissola*): štít dvakrát polcený tak, že třetí pole je širší než každé z předešlých. První pole červeno-stříbrně dělené pilovitým řezem, nad tím zlatá koruna, skrze kterou jsou prostrčené dvě zkřížené zelené palmové ratolesti. Druhé pole je dělené, v horní části stříbrné a černě routované (černé čtvercové routy v postavení 2, 2, 2, 2), spodní část je červená, v ní zlatá kolana řetězu se zavěšeným medailonem, provázená po obou stranách stříbrným ptačím křídélkem(?), nad tím stříbrná nápisová páska s vyláčenými konci a heslem *AETERNVM*. Ve třetím stříbrném poli modrý, šestkrát esovitě prohnutý had polykající lidskou postavu. Kartuš je převýšena listovou korunou. Stříbrnou tinkturu představuje bílá barva, zlatá je vyjádřena žlutou. Za pomoc s blasonováním erbovních štítů děkuji *Ing. Mgr. Janu Oulíkovi*.

⁴ Blíže k ikonografii a symbolice Nejsvětější Trojice např. *Jan ROYT, Slovník biblické ikonografie*, Praha 2006, s. 170–177; *James HALL, Slovník námětů a symbolů ve výtvarném umění*, Praha 1991, s. 450.

⁵ Přepis: *ARAM / ROSINA / DE/WESTPHALEN / ORTA CZERNIN / EXCELLENTISSIMA FEMINA / EIVSQVE FILIVS / CLEMENS / COMES DE/WESTPHALEN / ANNO 1901 EREXERVNT.*

Obr 6. Chlumec, kaple Nejsvětější Trojice, malby severozápadní stěny. Foto: Vít Honys 2024

NDAR IN AETERNVM“. Nad ním se nachází iluzivním zalamovaným ostěním rámovaný ústřední výjev v oválné kartuši lemované akantovými volutovitě stáčenými rozvilinami raně barokního stylu. Výjev znázorňuje do tříčtvrtečního oválu soustředěné seskupení většího počtu postav obracejících se v důvěře k Bohu v pokleku či sedících, v bělavých, modravých a narůžovělých dlouhých rouchách členěných sítí početných záhybů s adorujícími gesty rukou sepjatých či zkřížených na prsou a s pohledy obličejů vzepjatými ke světle modrým nebesům. Pod okenním parapetem je obdélné nápisové pole s kapitálou psaným veršem ze závěrečné části hymnu *Te Deum*: „ET LAVDAMVS NOMEN TVVM IN / SAECVLVM ET IN SAECVLVM SAE-CVLI“. Na iluzivním horním překladu okenního ostění se nachází kapitálou psaný verš hymnu *Te Deum* navazující na jeho úvodní slova ve vrcholu lucerny: „TE DOMINVM CONFITEMVR. TE AETERNVM PATREM“.

U severní stěny za oltářem jsou špalety rámující úložnou niku pojednané červeně se středovými světlými kruhovými medailony obsahující symbolickou prostupující se trojici kruhů na okrovém podkladu. Příčný záklenek nese slova verše: „SANCTVS / DEVS“. Překlad iluzivního ostění nese kapitálou psaný verš druhé části úvodního verše závěru hymnu *Te Deum*: „ET BENEDIC HEREDITATI TVAE“. Nad profilací překladu se nacházejí drobné červené stla-

čené voluty. Obdélná v dolní části prokrajovaná nápisová plocha se zlatožlutými terčí v dolních rozích nese kapitální torzálně dochovaný text závěrečné strofy hymnu „Pange Lingua“ s chronogramem zdůrazněným zlatými písmeny: „GENITORI GENITOQVE / PROCEDENTI AB VTROQVE / TRIBVS SIT LAVS AMOR QVOQVE / 1691“; v dolní části vpravo jsou patrné fragmenty původního pokračování textu „[---]CVS ANNVS / [---] / [---]“.¹ V horní části je v oválném rámu ústřední výjev vroubený v dolní části překříženými palmovými ratolestmi, za nimiž do stran vybíhají červenavé voluty, z nichž do středu splývají zelenavé festony s bílými růžemi uprostřed. Ústřední výjev znázorňuje Seslání Ducha svatého: na apoštoly za poodhrnutým závěsem soustředěné do oválu v dramatických gestech se vzepjatýma a sepjatýma rukama sestupuje z nebes několik světelných paprsků s plaménky. Prokrajovaná červenavá podélně orientovaná kartuš mezi završením rámu s výjevem a vrcholem frontonu nese kapitálou psaný verš střední části hymnu *Te Deum*: „TE GLORIOSUS / APOSTOLORVM CHORVS“ (s viditelnými posuny písmen v důsledku přemalby).

U stěny severovýchodní pokrývá špalety niky bočních dveří malované orámování s tmavočervenou vnitřní plochou a kruhovým medailonem uprostřed. V horním poli levé špalety je kapitálou vepsán zlatý pamětní nápis infor-

¹ Chronogram dává rovněž letopočet 1691.

Obr 7. Chlumec, kaple Nejsvětější Trojice, malby severní stěny. Foto: Vít Honys 2024

mující o autorství a postavení současného oltáře.¹ V přímém záklenku špalety je ve středovém kruhu trojiční symbol tří hnědých plamének nad vodorovnou čarou. Do obdélného nápisového pole nad iluzivním ostěním niky je kapitálou vepsaný verš závěrečné části hymnu *Te Deum*: „FIAT MISERICORDIA TVA / DOMINE, SVPER NOS“ (s viditelnými posuny písmen v důsledku přemalby). Pod okenním parapetem je obdélné nápisové pole s kapitálou psaným veršem předcházejícím výše zmíněnému ze závěrečné části hymnu *Te Deum*: „MISERERE NOSTRI: DOMINE / MISERERE NOSTRI“. Malovaný výjev, jehož obvodové akantové rozviliny jsou uprostřed stáčeny do volut, znázorňuje s převahou načervenalé tonality zmitající se těla duší v očišťovacích plamenech.² Překlad iluzivního okenního ostění nese kapitálou psané úryvky veršů hymnu *Te Deum*: „OMNIS TERRA VENERATVR. DIGNARE DOMINE“.

Obr 8. Chlumec, kaple Nejsvětější Trojice, malby východní stěny s vyobrazením proroků se signaturou. Foto: Vít Honys 2024

U východní stěny nesou špalety niky, ozdobené kruhovým medailonem s prostupující se trojicí kruhů s trojúhelníky, na orámovaných horních šedých plochách okrové latinské nápisy o přemalbě interiéru na přelomu 19.–20. století a jejich autorech.³ V ploše záklenku jsou na oblačném pozadí zlaceným kapitálním písmem psaná slova hymnu *Te Deum*: „SANCTVS / SABAOTH“. Překlad iluzivního ostění niky nese kapitálou psaný verš hymnu: „ET REGE EOS ET EX TOLLE ILLIOS VSQ IN AETERNVM“. Obdélná v dolní části prokrajovaná nápisová plocha se zlatožlutými terči v dolních rozích nese majuskulní latinský text modlitby „Sláva Otci“ s návaznou připomínkou manželky zakladatele a s chronogramem zdůrazněným zlatými písmeny: „SIT GLORIA PATRI & FILIO VNIGENITO & SPIRITVI SANCTO / SICVT ERAT IN PRINCIPIO & NVNC & SEMPER & IN SAECVLA / ACCESSIT PARI“.

¹ Přepis: ARA / AB ARTIFICIBVS / MAYER & COMP / MONACENSI/CONFECTA / A(NN)O 1901 COLLOCATA.

² Malované výjevy v kartuších severozápadní i severovýchodní stěny jsou v řadě detailů znejasněny vzhledem ke značnému poškození zatékáním, lokálně i mechanicky; zejména u výjevu severovýchodní stěny jsou jednotlivé postavy stěží rozeznatelné.

³ Přepis vlevo: IMAGINES CVNCTAS / TAM IN LAQVEARI FORNICATO / QVAM IN PARIETIBVS PICTAS / GODEFRODVS RAVBALIK / PICTOR ACADEMICVS PRAGENSIS / ANNIS 1899 AD 1901 / REDINTEGRAVIT; vpravo: PARTES EXORNANTES QVAS / IVLIANVS ROESECKE / VSTENSIS / ANNO 1899 PINGENDAS / SVSCEPIT ANNO 1901 CONFECIT / INSCRIPTIONES OMNES / EDVARDVS RAVBALIK / SCRIPTVRARVM PICTOR PRAGENSIS / ANNIS 1900 ET 1901 HIC POSVIT.

Obr 9. Chlumec, kaple Nejsvětější Trojice, malby severovýchodní stěny. Foto: Vít Honys 2024

Obr 10. Chlumec, kaple Nejsvětější Trojice, malby jižní stěny. Foto: Vít Honys 2024

Obr 11. Chlumec, kaple Nejsvětější Trojice, nika jihozápadní stěny s nápisem o obnově 1899–1901 a symbolickou trojicí prostupujících se kruhů. Foto: Vít Honys 2024

TER INNATA PIETAS GRATAE CONIVGIS / CLAVDIAE ELEONORAE / NATAE / EX ILLVSTRI STIRPE DE ANGVSSOLA¹. Ústřední výjev nad ní znázorňuje přibližně do oválu soustředěné seskupení starozákonních proroků na oblacích, většinou s rozevřenými knihami a perem, případně atributem a zčásti sepnatými či vztyčenými rukama k oblakům. Mezi nimi lze v horní části rozeznat Árona, vpravo Mojžíše s deskou Desatera, vlevo dole pak Eliáše se svítkem v ruce a zcela dole hřbet velryby – atributu proroka Jonáše. V pravé dolní části sedící zády otočený prorok ve světlezeleném šatě poukazuje prstem levé ruky na list papíru se světlým tónem psanou autorskou signaturou: „Joa[n]: Jaco:/ Steuens de / Stainfels / Prag / Pinxit“. Prokrajovaná červenavá podélně orientovaná kartuš mezi završením rámu s výjevem a vrcholem frontonu nese kapitálou psaný verš střední části Te Deum: „TE PROPHETARVM / LAVDABILIS NVMERVS“.

U jižní stěny, v jejíž vstupní nice jsou osazeny kovovými pláty pokryté dřevěné dveře a mříž, jsou špalety pojednané v modrošedém tónu prostoupeny uprostřed světle žlutými medailony s nepatrnými reliktů trojiční symboliky. V nápisovém poli ve vrcholu iluzivního chiaroscurového ostění je kapitálou vepsaný verš ze závěrečné části hymnu Te Deum: „SPERAVIMVS / (IN) TE“. Pod okenním parapetem je obdélné nápisové pole s kapitálou psaným veršem z hymnu Te Deum: „PER SINGULOS DIES / BENEDICIMVS TE“. Vertikální prasklinou narušený ústřední výjev vroubený akantovými rozvilinami stáčenými do volut znázorňuje lehce gestikulující seskupení stojících představitelů vpravo světské, vlevo církevní moci (v pluviálech a mitrách, s kříži a berlami). Na překladu iluzivního okenního ostění je kapitálou psaný verš hymnu Te Deum: „DIE ISTO SINE PECCATO NOS CVSTODIRE“.

U jihozápadní stěny úložná nika se symbolickou výzdobou špalet charakteru shodného s nikami protějškovými nese v horních iluzivních rámech latinské nápisy o obnově kaple na přelomu 19.–20. století.² Přímý záklenek špalety nese slova: „SANCTVS / DOMINVS“. Plocha nápisové desky spodní části iluzivního retabula nese kapitálou psaný latinský text s trojiční tematikou a návazným odkazem na zakladatele kaple s chronogramem: „PATER, ET FILIVS ET SPIRITVS SANCTVS / NON SVNT TRES DII SED VNVS EST DEVS / TER SANCTAE ET INEFFABILI TRINITATI / CESSANTE PESTE / PIAS PRO SALVTE SVA REFERENS GRATIAS / POSVIT / IOANNES FRANCISCVS COMES a KOLOWRAT“.³ Ústřední výjev znázorňuje seskupení světců (včetně českých zemských patronů) na oblacích, v předním dolním plánu zleva je to: sv. Jan Křtitel s křížem obtočeným páskou s nápisem „ECCE AGNVS D(EI)“, dále sv. Vít s atributem kohouta na rozevřené knize, sv. Václav s praporcem a kruhovým štítem, sv. Vavřinec s atributem roštu, v pozadí sv. Kosmas a Damián, nad sv. Václavem sv. Vojtěch a sv. Ludmila. V horním plánu uprostřed sedící sv. Barbora s atributem kalicha s hostií a věží, vlevo sv. Kateřina, Jan Nepomucký a další světcí se dvěma kříži, kopími a halapartnami. Oblaková kupa v levé dolní části překračuje obvod výjevu. Prokrajovaná červenavá podélně orientovaná kartuš mezi završením rámu s výjevem a vrcholem frontonu nese kapitálou psaný verš střední části Te Deum: „TE MARTYRVM / CANDIDATVS LAVD(AT) / EXERCITVS“.

¹ Dvojitý chronogram dává letopočet 1465 vztahující se patrně k nějaké významné rodové historické události.

² Vlevo: AEDM HANC / VENCESLAVS HAAS/FABER LAMINARIVS / CVLMENSIS / LAMINIS CYPRIIS CONTEXTIT / ANNIS 1899 ET 1900. Vpravo: FRIDERICVS / COMES DE WESTPHALEN / VIR EXCELLENTISSIMVS / HOC TEMPLVM INSTAVRANDVM CVRAVIT / ANNO MDCCCIC / ASTNV MINE IVBENTE E VIVIS SVBLATVS / OPVS NON VIDIT PERFECTVM / QVOD VT ABSOLVERETVR / ANNO MDCCCCI/OTTOCARVS FILIVS / AC SVCESSOR CONTENDIT.

³ Dvojitý chronogram dává letopočet 1689.

Obr 12. Chlumec, kaple Nejsvětější Trojice, malby jihozápadní stěny. Foto: Vít Honys 2024

Závěr

Přes výrazné přemalby z let 1899–1901, zvyrazňující kontury postav (pod nimiž nelze vyloučit původní ryté linie rozvrhu fresky) včetně posunů tonality ploch, obsahuje výmalba kaple stále substanci dosud neznámého díla Jana Jakuba Stevense ze Steinfelsu (1651–1730), vzniklého patrně bezprostředně po postavení kaple roku 1691 na prahu vrcholného období jeho tvorby.¹ Nedlouho poté, patrně v letech 1695–1698, vznikla malířská výzdoba kleneb klášterního kostela ve Waldsassen s tematikou zakladatelské legendy, růžencových tajemství a Panny Marie s ochranným pláštěm, považovaná za Steinfelsovo vrcholné dílo a blízká malbám chlumecké kaple např. formou umístění autorské signatury.² Dle patrných rytých linií architektonického rozvrhu bylo dílo provedeno ve fresce, jíž byl v tehdejších Čechách Jan Jakub Stevens ze Steinfelsu jedním z prvních dobových protagonistů v souvislosti s malbami tematických cyklů, s detaily doplněnými technikou secco. V partii klenebních maleb je využito perspektivních zkratk a také dobově progresivního iluzivního předstoupení některých končetin, křídel apod. před orámování okrajů malovaných výjevů; nepatrné jsou náznaky kompozičního principu překlopené perspektivy „*quadro riportato*“, užitého u maleb v Broumově.³ Byť s přibližně soudobě vzniklou malířskou výzdobou interiéru klášterního kostela v Brou-

mově s ohledem na odlišný ikonografický obsah mnoho paralel nezaznamenáváme, pojetí části dominantních postav klenebních výjevů nezapře inspiraci předpokládaným italským školením.⁴ Obsahově pozoruhodné jsou i některé ikonologické detaily s trojiční symbolikou, které později, r. 1702, autor uplatnil i v malířském cyklu výzdoby kleneby kostela sv. Voršily v Praze.⁵ Tuto symboliku však lze u výzdoby kaple v Chlumci zaznamenat i v obkročném řazení velkých oválných výjevů plných stěn pod klenební výjevy a verše hymnu na vlysech související se třemi božskými osobami. Tak výjev Sslání Ducha sv. se nalézá pod klenebním polem, na němž holubice Ducha sv. přináší Panně Marii Nanebevzaté korunu s veršem „*Sanctum quoque Paraclitum Spiritum*“, výjev s proroky pod klenebním polem s vyobrazením Boha Otce s veršem „*Patrem immensae maiestatis*“ a výjev se světcí včetně českých zemských patronů pod klenebním polem s vyobrazením Boha Syna–Krista, u něhož mají orodovat, s veršem „*Venerandum tuum verum et unicum Filium*“. Vzniká tak mezi nimi vzájemně symbolický horizontální prostorový trojúhelník, který s ohledem na vsazení do iluzivních oltářních retabul nabízí i možnost propojení s další související symbolikou.⁶ Tematiku ilustrace veršů Te Deum J. J. Stevens ze Steinfelsu s oblibou užil ve své tvorbě několikrát; navrhl ji například roku 1705 pro nerealizované klenební malby ochozu klášterního kostela v Sedlci pro opata J. Snopka a posléze pro

¹ Konkrétně po malbách kleneby kaple Všem věrných zemřelých kostela sv. Ignáce na Karlově nám. v Praze, souběžně s cyklem klenebních maleb klášterního kostela sv. Vojtěcha v Broumově a na prahu vzniku maleb loveckého zámku v bubenečské oboře. Blíže k osobnosti J. J. Stevense ze Steinfelsu a jeho dílům souvisejícího období např.: Pavel PREISS, *Malířství vrcholného baroka v Čechách*, in: Jiří Dvorský a kol., *Dějiny Českého výtvarného umění II/2*, Praha 1989, s. 544–547; Milada VILÍMKOVÁ – Pavel PREISS, *Ve znamení břevna a růží*, Praha 1989, s. 188–192; Jana MAREŠOVÁ – Martin MÁDL, *Jan Quirin Jahn na uměnovědné vycházce: Poznámky z osmi pražských kostelů*, in: Jiří Kroupa – Michaela Šeferisová Loudová – Lubomír Konečný (eds.), *Orbis artium*. K jubileu Lubomíra Slavička, Brno 2009, s. 85–102; Martin MÁDL, *Kláštery v Břevnově a Broumově a jejich monumentální malířská výzdoba*, in: Ondřej Koupil (ed.), *Jeroným Růžička, Dějepis kláštera břevnovského a broumovského*, Praha 2013, s. XLVII – LIV; Martin MÁDL – Michaela ŠEFERISOVÁ LOUDOVÁ, *Kostel sv. Vojtěcha v Broumově, Katalog nástěnných maleb*, in: Martin Mádl – Radka Heisslerová – Michaela Šeferisová Loudová – Štěpán Vácha, *Benediktini I: Barokní nástěnná malba v českých zemích*, Praha 2016, s. 315–370.

² Bärbel KOPPLIN, *Klášterní bazilika Waldsassen*, Waldsassen 2001, s. 10–17, 33–34. Zde je signatura obdobného znění situována do rozevřené knihy v popředí prvního klenebního výjevu lodi Dvanáctiletý Ježíš v chrámu. Podobně, avšak na desce je umístěna signatura Steinfelsových klenebních maleb chrámu sv. Voršily v Praze.

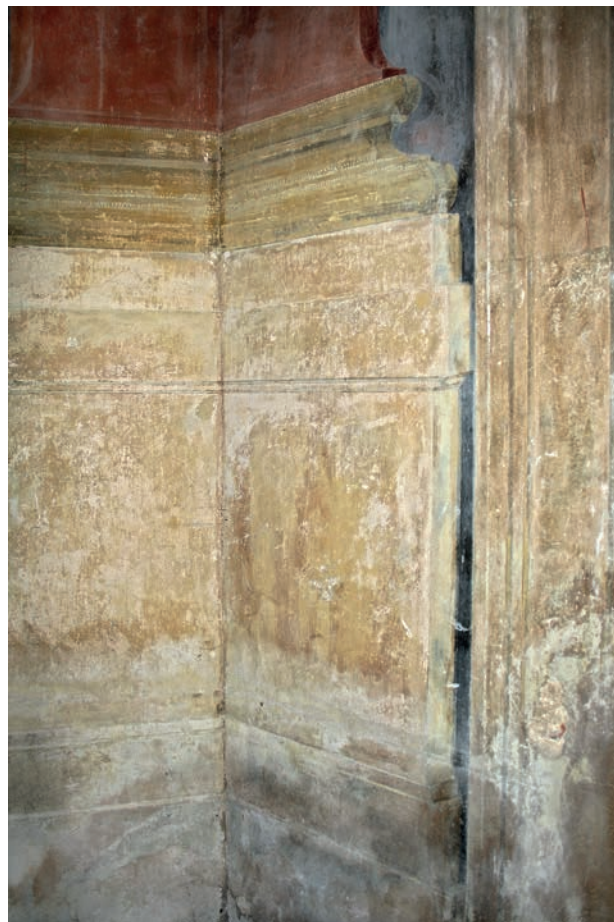
³ Blíže k otázce překlopené perspektivy Martin MÁDL, *Nástěnná malba v kontextu barokní architektury*, in: Petr Macek – Richard Biegel – Jakub Bachtík, *Barokní architektura v Čechách*, Praha 2015, s. 658–659.

⁴ Inspirativní mohla být např. nejvýznamnější freska Giovannio Lanfranca s tematikou Nanebevzetí Panny Marie kupole chrámu San Andrea della Valle v Římě (1621–27), dále pak freska Pietra da Cortona s námětem Nejsvětější Trojice ve slávě v kupoli římského kostela Santa Maria in Valicella, dokončená r. 1651. Zde konkrétně ztvárnění holubice Ducha sv. na klenbě lucerny, postavy Krista s anděly nesoucími kříž i postava Boha Otce na oblacích v dolní části, vyskytující se ve variantních formách i na klenebních polích chlumecké kaple, byť na podstatně nižší úrovni. Různé přetáčené vznášející se postavy rovněž nezaprou možnou inspiraci Cortonovými stropními malbami z Palazzo Barberini v Římě z let 1633–39.

⁵ Za upozornění děkuji restaurátorce RNDr. Mileně Nečáskové, akad. mal. U výjevu Stvoření, konkrétně u vznášející se postavy Boha Otce a andělů nesoucích sféru lze rovněž vypořádat částečnou podobnost s obdobným detailem klenební malby východního pole kaple Nejsvětější Trojice v Chlumci.

⁶ Např. u maleb J. J. Stevense ze Steinfelsu na klenbě chrámu sv. Voršily v Praze z roku 1702 je zastoupena symbolika působení jednotlivých osob božské Trojice: v prvním poli je vyobrazen Bůh jako Stvořitel, ve druhém trůnící Kristus Spasitel se čtyřmi doprovody výjevy ze života a ve třetím poli holubice Ducha sv. se čtyřmi výjevy jeho působení (mj. i v Chlumci zastoupeným Ssláním Ducha sv.). Nejvýrazněji ve spojení s trojicí teologických ctností je koncipován program symbolické trojice oltářů v poněkud mladším hornorakouském kostele Nejsvětější Trojice ve Stadl–Paura (rovněž na symbolickém půdorysu) z let 1714–17 od J. M. Prunnera, kde oltář Boha Otce symbolizuje ctnost Víry, oltář Boha Syna ctnost Naděje a oltář Ducha sv. ctnost Lásky.

klenební výzdobu lodi konventního kostela Nanebevzetí Panny Marie v Oseku.¹ Trojiční symbolika se zde rovněž promítá i do obkročného řazení veršů hymnu *Te Deum*, vytvářejícího pořadím symbolické prostorové trojúhelníky. První z nich je orientován vertikálně, od úvodního „*Te Deum laudamus*“ na klenbě lucerny běží linie dolů k iluzivnímu překladu severozápadního okna s pokračováním „*Te Dominum confitemur, Te aeternum Patrem*“ a dále horizontálně k protilehlému překladu okna severovýchodního s dokončením „*omnis terra veneratur*“. Zdánlivou neuzavřenost obvodu trojúhelníka mohly nahradit paprsky světla dopadající v dopoledních hodinách od východu okénkem lucerny a oknem v severovýchodní stěně. Horizontální trojúhelník vytváří propojení veršů o něco vyšší partie vlysu počínaje návazným „*Tibi omnes angeli*“ s pokračováním v obkročném rytmu veršů vlysu přes „*Tibi coeli et universae potestates*“ jižní stěny k „*Tibi cherubim et seraphim incessabili voce proclamant*“ stěny severozápadní. Navazující trojí volání „*Sanctus*“ je vepsáno do nápisové pásy zpívajících andělů na výjevu severovýchodního pole klenby, slova „*Sanctus Dominus*“ do záklenku jihozápadní niky, na záklenku severní niky jsou pak slova „*Sanctus Deus*“ a na záklenku niky východní „*Deus Sabaoth*“; chybí však navazující verš: „*Pleni sunt coeli et terra maiestatis gloriae tuae*“. Návratem do polohy vlysu je horizontální trojúhelník propojující v této úrovni verše „*Patrem immensae maiestatis*“ východní strany, verš „*Venerandum tuum verum et unicum Filium*“ jihozápadní strany a verš „*Sanctum quoque Paraclitum Spiritum*“ strany severní. Další verše související s výjevy v nástěnných oválech pokračují symbolickým horizontálním trojúhelníkem poněkud níže v úrovni kartuši pod vlysem, počínaje u severní stěny veršem: „*Te gloriosus apostolorum chorus*“, s pokračováním v kartuši stěny východní s veršem: „*Te prophetarum laudabilis numerus*“ a jihozápadní s veršem: „*Te martyr candidatus laudat exercitus*“. Poté je opět vynechán verš „*Te per orbem terrarum sancta confitetur Ecclesia*“. Následuje přechod k veršům závěrečné třetiny hymnu počínajícím na překladu ostění niky severní stěny „*Benedic haereditati tuae*“, pokračujícím na ostění niky stěny východní „*Et rege eos et extolle illos usque in aeternum*“ a veršem „*per singulos dies benedicimus te*“ pole pod parapetem okna jižní stěny horizontálně naklopený trojúhelník uzavírajícím. Navazuje ve stejné úrovni, avšak pod oknem severozápadní stěny verš: „*Et laudamus nomen tuum in saeculum et in saeculum saeculi*“, poté začátek verše „*Dignare Domine*“ na části překladu okenního ostění severovýchodní stěny a verš překladu okenního ostění jižní stěny „*Die isto sine peccato nos custodire*“. Poté je systém řazení přerušen skokem na ná-

Obr 13. Chlumec, kaple Nejsvětější Trojice, severovýchodní roh, detail soklu a patky iluzivního pilastru s rytou kresbou. Foto: Vít Honys 2024

pisové pole pod okenním parapetem severovýchodní stěny s veršem: „*Miserere nostri Domine, miserere nostri*“, přičemž další verš „*Fiat misericordia tua, Domine, super nos*“ se nachází již bezprostředně pod ním. Oba závěrečné verše však jistý, byť nerovnoramenný trojúhelník rovněž dotvářejí, neboť verš (s vynecháním počátku) „*Speravimus in te*“ se nachází v nápisovém poli nad hlavním vstupem v jižní stěně a závěrečný verš: „*In te Domine, speravi, non confundar in aeternum*“ ve stejné úrovni stěny severozápadní.

V nápisové části se však uplatňuje i symbolická trojice dalších textů. Za oltářem je to závěrečná sloka hymnu „*Pange lingua...*“, související s eucharistickým děním odehrávajícím se na oltáři i trojičním obsahem, na východní stěně latinská modlitba trojičního obsahu „*Sláva Otcí...*“ a konečně vyjádření trojičního tajemství v rámci šesti pravd křesťanské víry na počátku textu stěny jihozápadní.

Současně jde o jedno z mála dochovaných děl J. J. Stevense ze Steinfelsu (vedle několika místností v pražském

¹ Blíže Štěpán VÁCHA, *Fresky Jana Jakuba Steinfelse v klášterním kostele v Sedlci ve světle písemných pramenů*, in: Radka Lomíčková (ed.), *Sedlec. Historie, architektura a umělecká tvorba sedleckého kláštera ve středoevropském kontextu kolem roku 1300 a 1700. Mezinárodní sympozium, Kutná Hora 18.–20. září 2008/Sedletz. Geschichte, Architektur und Kunstschaffen im Sedletz Kloster im mitteleuropäischen Kontext um die Jahre 1300 und 1700. Internationales Symposium, Kuttendorf 18.–20. September 2008*, Praha 2009, s. 547–572; Jan ROYT, *Klášteř cisterciáků v Oseku*, Praha 2024, s. 61–63.

Přehořovském, resp. Lobkovickém paláci na Malé Straně), kde autor na rozdíl od většiny dalších realizací pokrývajících pouze klenby či klenební pole mohl uplatnit výmalbu všech volných ploch stěn celého interiéru a získat tak prostor pro uplatnění různých forem vyjádření trojiční symboliky. Tato skutečnost má ovšem zásadní vliv také na povýšení památkových hodnot zmíněné kaple, která se tak stává nositelkou ve své době středoevropsky ojedinělého ikonografického konceptu výzdoby v rámci sakrálních prostorů obdobného formátu, vzniklého nesporně na základě spolupráce ikonograficky vzdělaného umělce Jana Jakuba Stevense ze Steinfelsu se vzdělaným objednatel. Ten vedle zaangažování osobnosti J. B. Matheye pro návrh architektury kaple využil pro její interiérovou malířskou výzdobu výše zmíněného dobově renomovaného umělce-malíře, což svědčí o jeho značném kulturním rozhledu. Zmíněná kaple se tak propojením architektonického konceptu s ikonologickým obsahem malířské výzdoby a nápisovou složkou stala jedinečným barokním souborným uměleckým dílem středoevropské-

ho významu, v němž nad příchozím malířská a textová složka dotváří v různých úrovních symbolické prostorové trojúhelníky. S ohledem na výše zmíněné přemalby zatím není možno objektivně zhodnotit umělecké kvality původního malířského rukopisu autora.

Tato skutečnost však z hlediska památkové péče bude klást nemalé nároky i na připravované restaurování nástěnných maleb (po odstranění příčin zatékání). Vedle konsolidace uvolňujících se omítkových vrstev s malbami a jejich citlivé očištění od depozitů bude citlivou otázkou i míra technologicky jinak nepříliš komplikovaného snímání vrstvy mladších přemalby, neboť některé partie originální malby nemusejí pod přemalbou být dochovány, a navíc bude třeba zachovat i pamětní nápisy vztahující se k přemalbě z let 1899–1901. Tento problém může být velmi choulostivý i v partiích s posuny písmen některých částí nápisové složky. Velmi pravděpodobně tedy bude nutné zvažovat u stěn kompromisní řešení s částečným ponecháním mladší vrstvy přemalby.

¹ Vyloučit nelze ani jistý vliv manželky stavebníka Klaudie Eleonory, hraběnky z Anguissola (z tohoto rodu mimochodem pocházela významná malířka portrétů pozdní renesance Sofonisba Anguissola + 1623), ovlivněné nepochybně prostředím umění a zejména hudbě nakloněného vídeňského dvora císaře Leopolda I.

MONUMENTORUM CUSTOS 2025/1
časopis pro památky severozápadních Čech
Ročník XVIII

Recenzovaný časopis pro kulturní dědictví, památkovou péči, archeologii a dějiny umění severozápadních Čech.

Vydává Univerzita Jana Evangelisty Purkyně
v Ústí nad Labem ve spolupráci s Národním památkovým
ústavem, územním odborným pracovištěm
v Ústí nad Labem

Místo vydání: Ústí nad Labem
Číslo a datum vydání: 2025/1, 11/2025
Periodicita: 2x ročně

eISSN: 3029-8946 (elektronická verze)

Sídlo a IČ vydavatele:
Univerzita Jana Evangelisty Purkyně
Filozofická fakulta
Pasteurova 13
400 96 Ústí nad Labem
IČO: 44555601
tel.: 475 286 411
e-mail: sekretariat.ff@ujep.cz
www.ff.ujep.cz

Sídlo a IČ spolupracujících organizací:
Národní památkový ústav
územně odborné pracoviště v Ústí nad Labem
Podmokelská 1/15
400 07 Ústí nad Labem-Krásné Březno
IČO: 75032333

© Filozofická fakulta, Univerzita J. E. Purkyně
v Ústí nad Labem

© Národní památkový ústav, územní odborné
pracoviště v Ústí nad Labem

Pokyny pro autory:
<http://mc.ff.ujep.cz/prispevky/pro-autory>

Redakční rada:
prof. PhDr. Ing. Jan Royt, Ph.D., předseda
Mgr. Tomáš Brož
Dr. Konstantin Hermann
PhDr. Marian Hochel, Ph.D.
Mgr. Eliška Nová, Ph.D.
PhDr. Kamil Podroužek, Ph.D.
Dr. Michael Strobel
Mgr. Petra Svobodová, Ph.D.
Doc. PhDr. Martin Trefný, Ph.D.
PhDr. Věra Vostřelová, Ph.D.

Redakce: Lukáš Sláma
Překlad: Anna Kinovičová
Korektury: Vendula Leiblová
Grafická úprava a sazba: Petr Tomas

Uzávěrka čísla 2025/1 byla ke dni 31. 3. 2025

Obrázek na titulní straně: *Chlumec, kaple Nejsvětější
Trojice, klenební malby, východní část. Foto: Vít Honys 2024*

UNIVERZITA J. E. PURKYNĚ V ÚSTÍ NAD LABEM

Filozofická fakulta

NÁRODNÍ
PAMÁTKOVÝ
ÚSTAV

ÚZEMNÍ ODBORNÉ
PRACOVISŤE
V ÚSTÍ NAD LABEM